

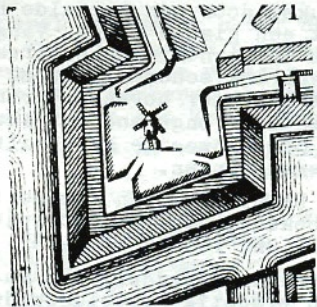
De standermolen van de „fortresse” Bourtange

door G.S. Koeman-Poel
Oude Wallen 1
9545 PN Bourtange.

In ondoorgrondelijk duister bleef verborgen de juiste bouwdatum van de eerste walmolen in het kleine fort Bourtange. Een ongedateerde plattegrond uit het Koninklijk Huisarchief geeft op één der bastions een kruisje aan. Misschien een aanduiding, dat daar al in de jongste dagen van de vesting een molen stond (1)*. (Bourtange werd opgeworpen in 1593). Het lijkt geen overdreven voorstelling van zaken. Geen garnizoen kon het stellen zonder dagelijks brood. Gebakken uit meel dat eens als graan naar de molen werd gebracht. Zelfs het leger te velde voerde molens mee. Op wagens geplaatste maalapparatuur, dat zeer waarschijnlijk uit handmolens zal hebben bestaan.

Het jaar 1619 gaf meer zekerheid voor de eerste walmolen van het kleine maar toch zo sterke fort Bourtange. In de lente-maand van dat jaar 1619, toen het twaalfjarig bestand in de 80-jarige oorlog met Spanje, een tweede lustrum kon vieren, tekende ingenieur Schoner een kaart. Deze ingenieur van de schansen in Westerwoldingerland, maakte een plattegrond van de sterkte Bourtange, waarop duidelijk de vormen van een standermolen waren te onderkennen (2).

Links van de Friese Poort, sloegen wieken gaten in de lucht boven één der 'dwingers' (= bastion), Wieken van een standermolen, groot en stoer in zijn contouren. De oudste vertegenwoordiger van de windkorenmolens in Nederland. Het grote vierkante molenhuis kon in zijn geheel om de zware houten spil (standerd) draaien. Het molenhuis was aan voor- en achterzijde smaller dan aan de zij-kanten. Deze bouwwijze was om zo weinig mogelijk wind op de molenkast te vangen. Tegelijkertijd was het een vernuftige vinding, om binnen zo veel mogelijk ruimte te houden. Vanzelfsprekend diende het draaien van de molen om het wiekenkruis recht op de wind te zetten. Zware dubbele schoren en kruisbalken op gemetselde teerlingen droegen de standerd en hielden de molen recht oftewel verticaal. Binnenin het molenhuis vond men een eenvoudig maalwerk. Houten tandraderen, die vanaf de wiekenas twee verticale assen aandreven. Als de bolle wind het wiekenkruis liet zwaaien, knarste binnen het hout van de tandwielen en assen. Men hoorde het plezierige geluid van draaiende stenen in hun maalstoelen. Het maalwerk was verdeeld over twee verdiepingen.

Op een oude kaart van Bourtange is duidelijk een standermolen te zien. (detail)

*) Deze cijfers verwijst men naar het achterin opgenomen register.

Eén maalstoel op boven- en onderzolder. Hoog stond de molen óp het zware onderwerk. Om de wieken, die een bepaalde lengte hadden, hoog door de wind te laten gaan. Wieken, die dusdanig omheind moesten zijn, dat 'noch mens, noch beest' daarvan last of hinder ondervonden (3).

Open standerdmolen

Een open standerdmolen stond op de 'molendwinger' van Bourtange, de eenvoudigste in haar soort. Onbeschermd tegen weer en wind, waren de dragende schoren en kruisbalken. Breed was de eikenhouten trap, die naar een balkonachtige uitbouw voerde. Daar ook was de deur om het molenhuis binnen te gaan. Boven die deur een vierkant luik. Voor het gat waardoor het graan naar binnen ging. Luiwerk aan de top van de achterzijde. Om al naar gelang, de zakken met inhoud te hijsen of te vieren.

In de zijkanen van het molenhuis gaten, die met luikjes afgesloten konden worden. Het waarschuwingssysteem voor de molenaar. Ging de wind door de gaten spelen, dan hoorde de mulder het zekere teken, dat de wind van richting was veranderd en de molen opnieuw in de wind gezet moest worden. Daarna hernamen de wieken hun eendere gang en maalden de stenen weer voort in hun houten kuip. Draaiden de 'lopers weer over de liggers'.

Bijzonder was de molen op de 'Capitale wal', van Bourtange wel. Een bolgebogen kap met verticale planken aan de voorzijde kwam bij open standerdmolens niet zo veel voor. Vanwege de overstekende kap was er geen afzonderlijke takelluifeltje. Ook dat was niet alledaags bij molens van dit type. De twee houten roeden zeilden door de wind met een gevluucht van 17,50 mtr. Tweeëntwintig heklatten aan de wieken elk, die met volle zeilen voor een vrolijk geluid maakten in de wind.

Rosmolen

De molen op de 'dwinger' kreeg een buurman in de vorm van een rosmolen. Proviandmeester Keimpo Amama ontving op 13 juli 1627 een gelasting van Gedeputeerden van Stad en Lande, een 'ros ofte hantmeule', in gereedheid te brengen (4).

In een dergelijk bouwwerk zoude een paard de zware 'lopende' stenen over de 'ligger'. Stenen, waartussen vaak oliehoudende zaden werden fijngeperst. Twee stenen, die in een zogenaamde 'kollergang' rollen en wrijvend over verschillende soorten zaden gingen. Zo de olie persten, die in het dagelijks leven, ook dat van een garnizoen onontbeerlijk waren. Al was het alleen maar om de 'snotneuzen' als verlichting te kunnen laten branden.

Het leegstaande 'logement' (officiërswoning) van Vaandrig Coenders, kreeg nieuwe bewoners toen de tijdrekening het jaar 1634 voorhield. Een belastinggaarder nam er toen zijn intrek en wel de 'chercher', Henrick Alcken (5). De 'chercher' was aangesteld als ambtenaar ter inning van de 'impost' (belasting) op het gemaal. Nooit erg vriendelijk aangekeken, werd deze ambtenaar ook nog allerwege aangeduid als de 'sarrie'. Belasting betalen lag begrijpelijkerwijs nooit erg gunstig bij wie ook, maar de 'sarrie's' bij de windkorenmolens in Groningerland hadden al een heel slechte naam. Ze woonden meestal vlakbij de molen en hadden vandaaruit een directe blik op alles wat gebeurde rond het maalbedrijf.

Belasting

Ontduiken van de belasting op het gemaal was derhalve een vrijwel onmogelijke zaak. Er lag vrij veel druk op het malen van graan tot meel. Een mud tarwe of masteluin (= een mengsel van tarwe en rogge) vereiste zelfs 24 stuivers maalbelasting. Voor een mud rogge ter maling aangeboden was tien stuivers belasting een normale zaak. Graan, tot veevoeder verwerkt werd iets minder hoog aangeslagen. Daar stond tegenover, dat de 'sarrie' daar dan wel een houten lepel vol zand doorheen roerde. Daarmee was het voor menselijke consumptie onmogelijk gemaakt. Over deze ongeziene en graag ontbeerde gast op de molens ontstond een alles zeggend rijmpje:

'De bakker, de mulder en de sarrie'
't Is aalmoal ain pakkellarrie'.

De huizen, waarin de 'sarrie's' woonden, stonden ook al in een kwade reuk. In de volksmond werden ze smalend tot 'hut' verklaard (6).

Zo werd in de vesting Bourtange het 'officierslogement' van Vaandrig Coenders in het jaar 1634 tot nederige 'sarrieshut' verlaagd. Toch werd op molesteren of overlast de 'sarrie' aangedaan een boete gesteld van 100 Carolusgulden. Hoe ook met lede ogen gezien, de belastinggaarder was hierdoor toch enigszins beschermd. Van de molenaars en hun knechten werd ter voorkoming van ontduiken der vermaledijde belasting een eed gevorderd. Op niet nakomen van die eed bestond een niet geringe strafmaatregel. Een straf, die zelfs geseling en verbanning tot gevolg kon hebben.

Eedt voor de moelenaers ende haere knechten

'Ick loove ende sweere dat ick geen coorn oft graenen noch door yemandt van mejn huijsgesinde / het sij Vrouwe / kinderen oft dienstleeden, noch door yemandt anders, mejns wetens, opt ofte onder de Molen, ofte oock in mejn huijs, schuyre, stallen ofte plaetse wil ontfangen ofte laeten brengen, sonder dat mej daervan door den Chercher, sal seijn getoont een briefken ofte Cedulle geteijckent van den Collecteur van de voorschreven impost, inhoudende wat ende hoeveel Coren ter Molen wordt gebrocht, op welcken Briefken ofte Cedulle ick niet meer als eenmael Coren op ofte onder de Molen ofte in mejn huijs / stal / schuyre, ofte plaetse wil nemen, ofte nemen laeten, ofte meer als eene reijs / ofte oock anders als dat selve Cooren daer op wil laeten maelen ofte laeten maelen'.
'Soo waer helpe mej Godt Almachtich'.

Verkoop

De molen op de 'dwinger' maalde ondertussen lustig voort en werd vervolgens een oud versleten akte van 21 mei 1655 verkocht. Ingezet op 'tweedujsent-vijffhondert' gulden door visiteurs van de Raad van State. Er bleef na 'affslach' vijftienhonderd gulden over voor de trotse stander op de vestingwal. Dat was wat er voor betaald werd door een heerschappij, die de akte als 'Heere Robberts' tekende (8).

Jaar na jaar wentelden de wieken weer voort. In 1665, toen de furie van de Münsterse bisschop (Bernhard von Galen) en diens

oorlogzuchtige karakter het Groningerland teisterde en het water golfde over de inundatiegebieden rondom het fort, had de molen inmiddels een andere eigenaar gehad (9).

Commandeur Amama diende toen een verzoek in bij de Raad van State. Hij wilde graag gemachtigd worden om de 'meule staende op deese schanse, en toebehoort hebbende aen de convooijmeester Sijverdinck in staet ende ganckbaer', te houden. En dat wel ten dienste van het garnizoen 'ende proffijte daarvan aff coomende aende erfgenaemen te laeten volgen' (10).

Reparatie's

Alles wat draaide was immer aan slijtage onderhevig. Zo ook de walmolen, die in 1704 aan een nieuwe houten as toe was. Zwaar en degelijk was het eikenhout van de nieuwe as, die van toen af het wiekenkruis liet rondzwaaien (11).

Buurman rosmolen kreeg vier jaar later een opknapbeurt. Alles wat vergaan of verbroken was, werd daar vernieuwd. 'Soodat die meulle bij tijdt van noot kan gebruikt worde' (12).

Het bestek van onderhoud aan de 'coornwintmeulle in de fortressse Bourtang' maakte gewag van het feit, dat 'die aanneemer alles wel sal hebbente reparieren'. Op de roep van de 'meulman' had de aanneemer zich spoorlags naar de molen te spoedden teneinde daar de zaak 'bequaem' te laten draaien. Maar met de 'touwen ende seijlen sal hij niet van doen hebben', zo liet het bestek uit 1708 weten. Dat gegeven bleef in de daarop volgende jaren van kracht. Het bleek een regeling die tot tevredenheid leidde (13).

Het jaar 1744 bracht extra kosten mee voor de 'moolman' Claas Maasse. Die in zijn moeilijkheden een tegemoetkoming ontving groot f 30,- van Gedeputeerde Staten. Hetgeen niet wegnam dat 'moolman' Maasse in de zorgen bleef zitten en een half jaar later een lening moest sluiten bij de kerkeraad van Bourtange. Een lening die 'veertigh carolusguldens' bedroeg. Een voor die tijd waarschijnlijk zware last (14).

Het werd 1757 en Commandant Upmeijer, stelde een 'request' op voor de Gedeputeerden. De inhoud daarvan luidde:

'Dat de alhier sijnde wintmoolen soodanig door onmagt en onvermoogen van den moolenaer in verval is geraakt / dat den herstel volgens eener desverstaende timmerbaes soude moeten kostte eene somme van Circae 565 guldens deshalven versogte wij hier omtrent eenige ordere geliefd en te stellen tot ganckbaer houden van meergemelde moolle alsoo het guarnisoen daer aen ten uitersten geleegen was soo wel als de verdere inwoonders deeser vesting. Wij hebben 't voornoemde request / gestelt in handen van den Directeur Vonck ten eijnde het selve te examineeren en vervolgens U. Edele. Moogende nae de gedaene najaers Visitatie hier op omstandig te berigten. De Copia vant voorschreevene Request brengen hierneffens ter deliberatie van U. Edele over' (15).

Het bleek het voorspel tot een bijzonder grote reparatie. De stander op het bastion had er ongeveer anderhalve eeuw opzitten, toen in 1757 het bouwwerk voor 't grootste deel werd vernieuwd (16). Weer werd (1777) een nieuw bestek van onderhoud gemaakt, waarbij de werkzaamheden van de aannemer werden uitge-

breid.

'De onderhoudinghe sal bestaen in het repareeren en digthouden van den Kap en buitenbekleedinghe, de trappens, touwerk, Seijlen met derselver leijktouen ende Swigtleijnen, hecken van de Roeden, Steene pijlaeren onder het kruijswerk en verdere kleijnigtheeden: dog tot het vernieuwen van den Stander, kruijsbalken, Schooren, onder als booven Steenen met derselver ijserwerk, kuyjp, as, Roeden, kamrad, lantaern, Vang of praam, wintpeul, Steen en ijserbalk opstaende solders en verdere kostbaere reparatieën sal den aenneemer uijt hoofde van dit bestek duijdelijck geëxprimeert Sijn' (17).

Een jaar na het gereedkomen van het nieuwe bestek was er weer werk aan de molen.

'Sal den booven moolensteen door den aenneemer vernieuwt moeten worden, van Deugt, groote en Dikte als in den moolen gevoeglijck geplaatst sal kunnen worden / en den teegenswoordige boovensteen sal onder gelegd worden, beijde nae de kunst en door een kundig persoon gelegd, gekerft en gebilt, ende soo spoedig affgedaen als moogelijck is, teneijnde de moolen niet lang behoefte stille staen (18).

Er is in 1783 sprake van 'het leeveren en leggen van eenen nieuwe Halssteen in 's "landskoornwintmoolen alhier". Een halssteen 'van den beste in seijn soort, die te bekomen is. Sonder eenige gebreecken, wel kantig gehackt en precies naer de rondte der As uijtgeholt en naer de kunst gelegd, tusschen de noodige nieuwe keermantjes naer den eisch van sulck werk op den Windpeul bevestigd, en daer en booven, voor het uijtwijcken noch met eene suffisanten ijseren, om den Steen wel digt gesloten band, die met vuuren van genoegsaeme lengte op den voorseijde windpeul moet worden vastgenaagelt, voorsien; bleijvende alle toevallen door onvoorsichtigheit ofte onagtsaemheit bij het leggen en inbrengen van deesen Halssteen aen den Moolen veroorsaekt voor reekening en ten laste van den aenneemer, en moet dit werk compleet binen de tijdt van veertien daagen nae ingekoomen approbaetie van Haar Edele Moogende weesen affgedaen, tot volle genoegen van den Directeur ofte Ingenieur bij verbeurte van twee guldens voor iederen dagh naewerken, en sulcks alles voor eene Somma van Veertigh guldens eens; welke penninghen hem bij ampliatie van het Laatste te vervallen termeijn van seijn onderhoudwerk sullen worden voldaan naedat hij van den Directeur ofte Ingenieur de vereischte attestaatie sal hebben bekoomen' (19).

Boele Eggens, de aannemer deed zijn werk naar volle tevredenheid en binnen de gestelde termijn, zo leert een akte uit 1783 (20).

(wordt vervolgd).

Register van bronnen.

1. Archief Johan Maurits van Nassau-Siegen (1604-1679), ongedateerde plattegrond (voor 1619, in 1619 werd de tot dan bestaande onderwal in het profiel der hoofdwal opgenomen), Inv. 3. nr. 1476 Kon. Huisarchief.

2. Plattegrond Bourtange 1619, getekend door ingenieur Schoner. Inv. nr. V.T.H. 3740, Alg. Rijksarchief.
3. 'Molens', door ir. F. Stokhuyzen.
4. Archief Staten v. Stad en Lande, inv.nr. 122/blz. 99.
5. Archief Staten v. Stad en Lande, inv.nr. 124/blz. 834.
6. Groninger Encyclopedie dl. 2, door K. ter Laan: onder Chercher, Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1927, blz. 169-173.
7. Zie noot 6, blz. 171.
8. Archief Raad van State; inv.nr. 1661, jaren 1654/55. Algemeen Rijksarchief.
9. Zie noot 8, inv.nr. 1664.
10. Zie noot 9.
11. Inv.nr. Gp 2⁴; Rijksarchief Provincie Friesland.
12. Zie noot 11, jaar 1708.
13. Archief Staten v. Stad en Lande, inv.nr. 757.
14. Rechtelijkarchief, inv.nr. VI cc.
15. Archief Raad van State, inv.nr. 1694 fo 10, verbaal van het jaar 1757.
16. Inv.nr. Gp 2⁴, jaar 1777, Rijksarchief Provincie Friesland.
17. Zie noot 16.
18. Zie noot 16, jaar 1778.
19. Zie noot 16, jaar 1783.
20. Zie noot 16, jaar 1783.

De standerdmolen van de 'fortresse' Bourtange (2)

(vervolg van nr. 1/82)

Weer een verkoop

Storm en regen, zon en blauwe luchten. Het ging alles over de walmolen heen. Die zijn werk verrichtte al naar de molenaar het wickenkruis in de wind zette. Een nieuw eeuw schoof over de wereld en onveranderlijk stond de molen, toen er zich in 1813 een nieuwe koper aandiende. In het canton Nieuwe Pekela, was mr. Arnold Koning, keizerlijk notaris. Hij resideerde in Bellingwolde en voor hem passeerde de akte, die Jan van Hateren uit Bourtange eigenaar maakte van de stoere standerdmolen op de wal. Molenaar zijnde kocht van Hateren het bedrijf van wind en wicken voor de ronde prijs van vierhonderd vijftig gulden. Nederland kende in die jaren de 'Fransche tijd', daarom werd op de akte ook de prijs in franken aangegeven. Vierhonderd vijftig goede Nederlandse guldens stonden in die tijd te boek als negenhonderd vijfenveertig franken. De koper kon de som voldoen in 'gangbare klinkende Hollandsche munte zolang dezelve in het Departement van de Westereems in wettigen omgang zal zijn, of anderszins in andere aldaar goede gangbare zilvere of gouden munte, alles en altydt naar de koers van heden.' Doch 'nimmer in eenige deellen in papieren geld assignatieën-bons of onder welke benaming ook, uit kracht van wet of andere acten van openbaar gezag in omloop gebracht, als waaraan de koper en debiteur voor altoos remucieert.' Met alles wat er 'aan toe en bij behoorde', ging de molen over aan zijn nieuwe eigenaar. Hij had dat alles gekocht van Jacob Mozes Cohen, een 'gepatenteerd' koopman uit de stad Groningen. De transportakte van koop en verkoop droeg 4 oktober 1813 als datum (21).

Moeilijke tijden

Nadien werd het er niet beter op voor de molenaar van de toen al eerbiedwaardige standerdmolen. Hij kende het bedrijf als geen ander. Zijn vader had al sinds 1794 de molen in huur gehad. Vader van Hateren pachtte voor f 40,- 's jaars de molen volgens een huurcontract met de Raad van State (22). In het duister bleef verborgen, wanneer de 'lantsmoolle overging

in handen van koopman Jacob Cohen. Ook toen zoon Jan de molen in eigendom had, draaiden immer lustig de wieken. Toch wezen tekenen in de verte dat Bourtange langzaam aan als vesting zou verdwijnen. Andere methoden van de landsverdediging namen vastere vormen aan. Het garnizoen binnen de vesting werd kleiner en navenant was het verbruik van daaglijks brood.

Molenaar van Hateren zag zijn broodwinning in gevaar en begon te denken aan verkoop van het bedrijf. Ook al omdat zo rond 1830 het bakken van brood voor de gewone burgers van weinig betekenis was. Bakkers uit Wedde en Vlagtwedde brachten hier hun waren aan de man. Steeds minder kreeg de mulder ter maling aangeboden. Toen echter bekend werd, dat Van Hateren zijn molen had verkocht, stak er binnen de wallen van het fort een kleine storm op. Zelfs het gemeentebestuur van Vlagtwedde, waartoe Bourtange behoorde, kreeg bemoeienis met het geval. Men stuurde vandaar een brief naar de 'Gouverneur' der provincie. In het officiële stuk viel te lezen: 'Dat den molenaar J.H. van Hateren te Bourtange aan ons heeft verklaard, dat hij sedert eenige jaren van de opbrengst van het gemaal niet meer had genoten, als de landsbelasting en onderhoud van de molen bedragen en dat hij om die redenen met het malen had opgehouden en zijne molen te Bourtange had verkocht om te worden afgebroken. De redenen waarom het gemaal te Bourtange sedert enige jaren verminderd is, bestaat voornamelijk daarin, dat te Bourtange bijna geen brood wordt gebakken en dat het brood voor de consumptie door de bakkers van Wedde en Vlagtwedde te Bourtange wordt ingevoerd, iets hetwelke door het oprichten van een goede broodbakkerij te Bourtange een groote verandering in het gemaal kan teweeg brengen. Hier komt bij dat de ingezetenen van Bourtange hun bestaan van de landbouw moeten hebben en zich daarop met vlijt toeleggen en daarom eenig graan tot mesting en voeding van hun vee moeten laten malen. Indien nu den molen te Bourtange werd afgebroken, dan moeten de ingezetenen van Bourtange nagenoeg 1½ uur ver hun koren ter molen varen. Om welke redenen het ons is voorgekomen, dat de koren-molen te Bourtange blijft bestaan en de ingezetenen zich met de molenaar zagen te verenigen, dat er met het malen werd voortgevaaren.'

De brief was namens het gemeentebestuur van Vlagtwedde ondertekend door burgemeester Hommes (23).

Maar het keerde of wendde niet, ondanks protest van de zijde der gemeente, vertoont het molenbastion van Bourtange kort daarna een leeggevalle plaats.

Op 14 juni 1831 verkocht Van Hateren zijn bedrijf aan Freerk Maarsing uit Ter Haar. De akte van transport vermeldt, dat voor notaris Sophius Piccardt in het 'kanton Pekela' op 14 juni 1831 Johannes van Hateren verscheen. 'Een landgebruiker woonachtig in Bourtange, dewelke verklaarde dat hij op afbraak en om naar Ter Haar bij Ter Apel verplaatst te worden, verkocht heeft aan Freerk Maarsing: een Koornwindmolen zijnde een standerdmolen, staande thans nog op de 'capitale wal' in Bourtange, enz, enz. Voor welgeteld zevenhonderdvijftig gulden ging de molen over in handen van landbouwer Maarsing (24).

De oude standerdmolen werd op de wijde velden van de buurtschap Ter Haar weer opgericht als rogge- en pelmolen. Daar bleef hij staan tot op de huidige dag.

De molen
bij Ter Haar
naar een
oude foto.
Toen nog in
gave toe-
stand.

In 1927 kwam molenmaker Schulte uit Ter Apel voor herstelwerkzaamheden naar de molen. Gevolgd in 1934 door molenmaker Chr. Bremer uit Adorp, die opnieuw herstelwerk aan de molen verrichtte. Orkaankracht geselde meerdere malen de fraaie standerdmolen op de open velden van Ter Haar. Woeste winden haalden in maart 1947 de hele askop met de roeden naar beneden. Weer werd de molen gerestaureerd door molenmaker Bremer, die daarvoor de rekening indiende van ongeveer f 6.000,- (25). Bremer diende de rekening in bij de stad Groningen, die sinds september 1939 de molen tot de stadsbezittingen rekende. Op 20 september van dat jaar was de stad Groningen bij veiling eigenaresse geworden van de standerdmolen. Bij besluit van 2 oktober

1939 bekrachtigde de gemeenteraad van Groningen de door B. & W. gedane aankoop (26).

Na de tweede wereldoorlog vielen de wieken stil en draaiden de stenen in de maalstoelen nooit meer. Het fraaie bouwwerk werd monument, waar veel toeristen een foto van maakten in de loop der jaren.

Bourtange werd als vesting ontmanteld in 1851 en kreeg daarna het aanzien van agrarisch dorp. Delen van de vroegere glorie en aanzien bleven echter bewaard. In de wereld veranderde veel na de tweede wereldoorlog. Nederland industrialiseerde en ook voor Bourtange bracht dat consequenties mee. Het stuwde op in de vaart van het veranderde bestaan. De rollen werden omgekeerd, Bourtange moest een ander dan het agrarische kleed aantrekken. In samenspel met gemeente, provincie, monumentenzorg en restauratieprojecten werd Bourtange weer de vesting van weleer. Poorten, ravelijnen, courtines en 'dwingers' herrezen weer. Op de 'molendwinger' kwam opnieuw een standerdmolen. Sinds 1980 zagen de Bourtangers wat de soldaten uit het garnizoen honderden jaren daarvoor ook hadden gezien. Molenwieken, die krakend en knarsend houten assen aandrijven. De stenen malen weer graan tot meel, dat graag gekocht wordt door duizenden toeristen. Een stukje verleden keerde naar het leek, in Bourtange terug. Want de nieuwe standerdmolen op de 'capitale wal' is tot in onderdelen gelijk aan de vroegere molen, die nu te boek staat als het 'pronkstuk' van Ter Haar.

Bourtange, herfst 1981. G.S. Koeman-Poel.

Register van bronnen.

21. Notarieel archief, inv.nr. 48/A 15.
22. Archief Gewestelijke Besturen, inv.nr. 568.
23. Brievenboek jaar 1831, no. 126, Gemeentearchief Vlagtwedde.
24. Notarieelarchief Notaris S. Piccardt, 14 juni 1831.
25. Rijksarchief provincie Groningen.
26. Zie noot 25.